

Anadolu'nun eşegi ve katırı

Z

AHMET YÜKSEL

AF BUYURUN, EŞEK¹

A

RKEOLOJİK çalışmaların yetersizliğinden ötürü verilerin ölümcül ışığı altında görebildiğimiz oranda şunu söyleyebiliyoruz: Dünyânın en eski eşekleri Afrikalıdır ve Asya’da yarı eşekler yaşamıştır. Dünyânın başka bir yerinde, bir şanslı arkeologun kazmasına farklı bir eşek kemiği rast gelmediği müddetçe “ilk”e ait bilgimiz budur.

Bu Afrika eşekleri Somali ve Nubya eşeği olmak üzere iki kısma taksim olunur, Asya yarı eşekleri ise “Kulan” (Orta Asya’da), “Onager” (Mezopotamya’da) olmak üzere iki ayrı tür arz eder. Onager ırkından eşekler, esas itibâriyle Hazar denizi civârında bulunmuş iri hayvanlardır. Yine eski ve henüz değişmemiş bir bilgi olarak, bütün yabanî eşekler içinde ehil² eşeğin atası Afrika’daki yaban eşekleridir. Somali eşeği dediğimiz, Latince “Equus asinus somalensis” tâbir ettikleri, hecin devesi gibi büyük, ağır cüsseli, vücûdunun üst kısmı kızıl kahvemsî, alt kısmı bilhassa ayakları beyaza çalan dondadır. Nubya eşeği ise daha küçük yapılı ve açık donlu olup omzu çizgilidir. Bugüne gelmemiş bir tür olarak Nubya eşekleri, bugünkü ehil eşeklerin atası kabul edilmektedir.

Ehil eşeğe en eski Mısır’da rastlıyoruz. 7 bin yıl önce insanın hizmetinde eşek var. Buradan Yakın-doğu, Küçük Asya, Akdeniz, derken Avrupa’ya iki uzun sivri kulak gibi uzanıyor. Geçen yılki kazılarda elde edilen 10 eşeğin kalıntısı, içinde bulunduğu kral mezarında, firavunların seyahat için eşekleri kullandığını gösteriyor. Amerikalı arkeologların Mısır’ın Abidos bölgesinde, I. hânedanlık döneminden kalma (MÖ

3100-2190) bir höyükte buldukları eşek kemikleri, bu hayvanın bir zamanların soylu biniti olduğunu anlatıyor. Bütün eşeklik âlemi için iyi bir çıkış olmakla birlikte bu itibar, daha sonraki yıllarda en garibanın ayağını yerden kesen; en ucuz, en masrafsız yük hayvanı olması sebebiyle yoksul köylünün ahırına kadar düşmüştür.

Anadolu’da eşek cinsinin ilk izlerine Truva’nın IV. tabakasında, Kültepe’nin I. tabakasında, Boğazköy’de MÖ XIV.-XIII. yüzyıllara denk gelen tabakalarda kemik kalıntısı olarak rastlanmıştır. Diğer arkeolojik buluntular arasında Kültepe mühür baskılarından birinde (bu daha ziyâde yabanî eşek olmalıdır), Kargamış’ta bulunan bir kabartma üzerinde eşek tasviri görünmektedir.

At yetiştirmek ve kullanmak konusunda usta oldukları bilinen Hititlerin, zamânında eşekten de yararlandıkları, hem de iyi yararlandıkları anlaşılıyor. Savaş arabaları için at kullanan Hitit ordusunun ikmal işlerini, eşek ve katırla yaptırdığı tabletlerin çözülmesiyle anlaşılmuştur.

“ANŞE” ideogramı Hititçede “eşek” anlamına geliyor. Üstelik birçok tablette “ANŞE”nin olabilecek birçok türevi de yer alıyor;

ANŞE.SAL.AL.LAL “dişi yük eşeği”,

ANŞE.NITA “erkek eşek”,

ANŞE.SU.RU.DU “yük eşeği”,

ANŞE.GIR.NUN.NA “katır”,

(ANŞE: eşek, GIR: ayak, NUN: büyük, NA: tamlayan ekinden oluşmakta ve “eşeğin büyük ayaklısı”, “büyük ayaklı eşek” gibi bir anlama gelmektedir. Genel olarak katır toynağı, her ne kadar atıncıdan küçüğe de eşeğinki de ondan küçüktür ve küçük toynaklar, Anadolu’nun dağlık arâzilerinde çok iş görürler.)

ANŞE.KUR.RA “at” (ANŞE: eşek,

Wadi Kelt tepelerinde bir eşek, Filistin.

KUR: dağ, RA: tamlayan ekinden oluşmakta ve “dağın eşeği” gibi bir anlama gelmektedir.) (Ertem, 1965: 24).

Eşek kavramından hareketle at ve katıra isim veren Hititlerin en önce eşeği tanıdığı ve ehlileştirmiş oldukları sonucu çıkarılmalıdır. ANŞE “eşek” ideogramı Hititçede katır ve ata kürsülük etmektedir.

Hititlerin eşeği, öküzü, atı, katırı koşum işlerinde, yâni arabada ve çiftte kullandıklarını kânun metinlerinden çıkarıyoruz. Metinlerden eşeğin fiyatı hakkında sarıh bir bilgiye sâhip olamasak da 1 aylık kirâ karşılığının 1 seqel gümüş olduğunu biliyoruz. Atın ve katırın da kirâsı aynı. Başında sâhibi olmayan bir eşeği bulan kişi, doğrudan doğruya kral kapısına sevk etmek mecbûriyetindeydi, eğer ki eşek başkent

dışında bulunmuş ise ihtiyarlar heyetine teslim edilmek mecbûriyeti vardı. Eşeğini bir başkasının emrinde gören bir kişi, bulan kişi şahit gösteremez ise hırsız addediliyor ve eşeğin 3 mislini tazmin ediyordu. Yâni eşeği sâhibine iâde ettikten başka, üste 3 eşek daha veriyor ya da üç eşek parası ödemeye mahkûm ediliyordu. Hitit tabletlerinde geçen birçok hukûkî metinde eşek zikredilmektedir.

Eşeğin binek ve yük hayvanı olarak kullanıldığına dâir bilgiler, Kültepe tabletlerinde çok açıktır. Asurlu tüccarların Asur’dan Anadolu’ya eşek kervanları ile kalay ve kumaş getirdikleri, kalayın hayvanın iki yanına sarıldığı ve bâzen de üstüne konulduğu, kervanın çeşitli şehirlerdeki hanlarda konaklayarak Kanis’e geldikleri anla-

tılmaktadır. Kral ve kraliçenin yüksek rütbeli kişilere verdikleri hediyeler arasında at ve katır olduğu gibi eşek de yer almaktadır. Ayrıca eşeğin sığır, koyun, at, katır gibi hayvanlarla birlikte orduda kullanıldığı da bu metinlerden anlaşılmaktadır. Hititçe bir kânun paragrafında, at, eşek ve katırın işgâli hâlinde o şahıs cezâlandırılmamakta, fakat râhip de olamayacağı belirtilmektedir (Ertem, 1965: 22). Mâmâfih eşek ile uygunsuz hâlde yakalanmak, kişinin istikbâlini karartmaktadır. Eşek o derece kıymetlidir ki düşman izine tesâdüf edildiğinde şehrin kapanan kapılarının ardına (sığır, koyun ve atlarla berâber) alınarak korunması istenmektedir. Hitit kânunlarına göre eşekler asla düşmana terk olunamaz. Hititler döneminde Anadolu’da yabanîsi de yaşayan ve Hititçe tabletlerde MAŞ. ANŞE ideogramı ile gösterilen yabanî eşeğin yanı sıra ehil eşeğin binek, yük ve koşum hayvanı olarak kullanıldığı pek âşikârdır.

Birkaç Hitit kaya kabartmasında da uzun kulaklı görmek mümkündür. Ancak bu eşeklerin yabanî ya da ehil olmaları konusu biraz tartışmalıdır. 1910 yılına kadar kuzey Mezopotamya’da yabanî, yâni sonradan yabanîleşmemiş, tâ evvel eski, anadan atadan yabanî eşekler bulunduğu iddia edilmiş, bu bilgi Texier tarafından da doğrulanmıştır. 1830’lu yıllarda Anadolu’da gezen Charles Texier, *Küçük Asya* nam seyahatnâmesinde, “*Galatya sâhasının Tuz gölüne yakın olan steplerinde, zamânında yaban eşeği sürüleri beslenirdi.*” *Bu hayvanlar, Galatya’nın güneyinde, Likonya’da, Kapadokya’da başıboş gezerlerdi. Küçük Asya’da bu cinsin yabanîsi bugün kalmamıştır. Bunların son kalanları, İran’ın ıssız vâdilerine kadar sürülmüştür. Fakat Kayseri ve Kapadokya’nın Likonya eşekleriyle Kürdistan kırsaklarının birleşmesinden meydana gelen katırlar, gerek sağlamlık ve çeviklikleri gerekse endamlarının güzelliği açısından, eski târihçilerin Küçük Asya’nın yaban eşeklerine ilişkin olan târiflerini tamâmen hatırlatır.*” demektedir (Texier, 2002: II / 422).

Dünyâda en tanınmış ve birçoğu bizim coğrafyamızda hoplamış ehil eşek ırkları hakkında mâlûmat aşağıda

verilmiştir:

Endülüs eşeği Eski ve ünlü bir ırk. Genellikle boz renkli, nâdiren siyah.⁴ Yüksek cidagolu (1.60 m'ye kadar çıkıyor), sağlam yapılı hayvanlar.

Malta eşeği Biraz daha kısa, ince yapılı, lâkin sağlam kemiklidirler. Bunlar da siyah ya da kahverengi donlular.

Katalonya eşeği Bunlar son derece sağlam vücutlu, mütenâsip hayvanlar. Eşek güzelliğinin bütün zarâfetini bu ırk üzerinde taşıyor. Amerika'da katır yetiştirmekte kullanılıyorlar ki elde edilen katırlar hiperaktif oluyor.

Mayorka eşeği En battal eşek bu. Başlı, cidagosu, kulakları, bilhassa çavı, hâsılı her şeyi en büyük. Vaktiyle Avrupa'da ve Amerika'da top çeken katırlar, bu eşeklerin aygırlığının vesîlesi.

İtalya eşeği Nispeten küçükler. Cidago yüksekliği en fazla 1.40 m. Donları siyah ve boz. Katır üretmeye elverişli değiller, teknik tâbiriyle, katıra gelmezler. Birazdan ve bilhassa geleceğimiz Anadolu eşeklerine akrabadırlar.

Poitou eşeği İşte eşeğin kralı bu. Aslen Fransız asilzâdesidir. Doğma büyüme

Fransa'nın Poitou (Puatu) bölgesinden. Asilliği kanından geliyor. En iyi katırlar, Poitou aygırlarından alınıyor. Poitou eşekleri düzgün yapılı, ortalama cidago yükseklikleri 1.45 m olan, iri başlı, geniş ve dik kulaklı, düz sırtlı, az kısa boylu ve bol kıllı hayvanlardır. Katır yetiştirmesinde damızlığın uzun vücutlu olmasına dikkat edilir ki bu özelliğini Poitoular, katırlara çok güzel geçirirler. Ayırıcı bir özelliği olan uzun ve sık kulları, genellikle kırkmayı gerektirir. Eğer ki kırılmazsa bütün vücudu keçemsi bir hâl alır. Bu yaman eşekler bize ilk defa 1928 yılında Fransa'dan ithal edilmişti. Önce Karacabey Harası'na getirilmiş, hassas hayvan oldukları zannıyla, Anadolu iklimine yavaş yavaş alıştırmak istenmiş, daha sonra Sivas, Konya, Adana bölgesindeki aygır depolarına gönderilip büyük kırsaklara verilerek koşum katırı elde etmek amaçlanmıştı ([Akıncı], 1928:II/47). Çukurova ve Konya haralarının en faal olduğu 1940'lı yıllarda Kıbrıs eşeklerinin yanı sıra Poitou eşekleri de damızlık olarak kullanılmış, hem orduya mekkâre hayvanı yetiştirmek hem

halkın elindeki eşekleri ıslâh etmek, gerek devlet hizmetinin ihtiyâcı için ve gerekse halkın kullanacağı katırları üretmek amacıyla uzun yıllar kadrolu olarak çalışmışlardı. Yine bu haramızda saf kan Poitoular da yetiştirilmiş, bir ara Çukurova Harası'nın damızlık eşek adedi 100'ü geçmişti (Yazman, 1946: 75).

Mısır eşeği Bunlar yemde kanaatkâr, sağlam yapılı, düşük bellidir.

Suriye ve Irak eşeği Bunlar her ne kadar hep iki ayrı ırk olarak ele alınmışlarsa da aralarında çok da fazla fark olmadığı gibi birbirleriyle temasları çok olduğundan tesâlüp⁵ etmiştir. Suriye eşekleri arasında beyazlar olmakla birlikte koyu sarı renkte olanlar da çoktur. Asıl yatağı Hicaz, Yemen ve Necid'dir. Hızlı yürüyüşlü, bineğe uygun hayvanlardır. Bunlara bizde "Şam ve Basra eşekleri" de denmiş, I. Dünya Savaşı öncesi Türkiye piyasasında çok revaç bulmuştu (Aral, 1974: 59).

Irak eşekleri ise çoğunlukla beyazdır. Suriye eşekleri ile eş özellikler taşırlar. Bu eşeklere Anadolu'da en çok

Aquidauana Rural Hayvânat Bahçesi'nden bir eşek, Brezilya.

bulunduğu doğu illerimizde eskiden “Sâlibî” denilmişti ki bunun, çok eşek besleyen ve oradan yurda sokulmuş “İsâlibî” kabîlesinin adından bozma olduğu anlaşılıyor ([Akıncı], 1928:II/ 46, 47).

Kafkas eşeği Bunlar daha çok Taenniopus ırkından olup küçük, genellikle siyaha yakın donlu, ancak karnı beyaz hayvanlardır. Boz donlu olanlar ise azınlıktadır. İhsan Abidin'in 1928'de “sayıları oldukça azalmıştır” dediğine bakılırsa bugün herhâlde ıslıkla aramak îcap eder ([Akıncı], 1928:II/ 47).

Kıbrıs eşeği Heybetli bir binek, yük ve tarım hayvanı. Aşa ırkından gelen Kıbrıs eşekleri genellikle koyu siyah donlu, kalın kulaklı, burun kısmı ve gözlerinin etrafı halkavâri beyazdır. Anadolu'ya Kıbrıs'ın fetihten sonra atlamakta hiç de inat etmeyen Kıbrıs eşekleri, Osmanlı döneminde en îtibarlı günlerini yaşamış, kıymeti bilinmiş, el üstünde tutulmuştu. 1927 yılında adanın İngiliz idâresi, bu eşeklerin Anadolu'ya ihraç edilmesini yasaklayınca bu târihten sonra, Anadolu'da saf kan Kıbrıs eşeği azalmaya başlamışsa da ne gam, haralarımızda yeterince bulunan damızlıklarla çoğaltılmaya devam edilmiş, gerçi saf kan yetiştirme

azalarak halkın elindeki hayvanların ıslâhına çalışılmıştır. Çukurova ve Konya haraları Kıbrıs eşeklerinin âdeti cennetiydi. Cumhûriyet döneminin ilk yıllarında halkın büyük bir kısmı sifad mevsiminde bu haralara koşarak kısraklarını bu Akdenizli aygırlara çekerek iyi katırlar elde etmiştir.

Gelelim Anadolu'nun yerli eşeklerine... Anadolu kaplanları yırtıcılıkları ile iftihar vesîlesi oladursunlar, biz haberi Anadolu'nun en proleter hayvanından verelim:

İhsan Abidin'in 1928'de yaptığı ve literatürde genel kabul gören tasnîfe göre, Anadolu'da iki tip eşek vardır.

1. tip Anadolu eşeği Ufak, büyük başlı, iki kulak arasındaki mesâfe dar, burun üstü düz, kulaklar uzun (20-25 cm), sırt ve omuzları siyah çizgilidir. Bilhassa orta Anadolu'nun Konya, Kayseri, Niğde havâlisinde bulunur. Cidago yüksekliği 85 cm-1.10 m, yürüyüşleri süratli, semer hizmetinde kullanılır, köylünün bineğidir. Boz donlu olması nedeniyle Anadolu'da “boz eşek” (hem de şeddeli tarafından) nâmıyla şöhret bulmuştur.

2. tip Anadolu eşeği Büyük, koyu yahut sıvalı renkte, ufak başlı, ince tüylü, sırtta

ester çizgisi ve omuz çizgileri bulunmaz. Daha doğrusu donun koyuluğu, bu çizgileri belirsiz hâle getirmiştir. Bu da Ankara havâlisinde, Merzifon, Amasya mıntıkalarında daha fazla yaygındır. Vaktiyle cidago yüksekliği 1.20-1.35 m olarak ölçüm yapılmış olmakla birlikte en fazla dejenere olan tiptir. Siyah donlu olması nedeniyle bu eşeğimiz de “kara eşek” (bu da elbette şeddeli) olarak nam salmış, nice yakası açılmadık sövgülü küfürümüze kaynaklık etmiştir. Bakımsızlık ve ağır yük, bu hayvanların belini kırmış, zamanla ufalmalarına neden olmuştur. Bu tipin en iyi temsilcisi Merzifon eşeği olarak bilinir.

Anadolu'ya damgasını vurmuş iki eşek ırkının saltanâtından söz edebiliriz: Kıbrıs eşeği ve Merzifon eşeği. Bu iki eşek tipi, en îtibarlı, haklı şöhret sâhibi, kötü ata tercih edilen, hani neredeyse adı eşek olmasa yoldaşlık edilebilecek denli iyi hayvanlardır. Kıbrıs eşeği ithaldir, bu yüzden onu şöyle bir kenarda sağlam bir kazığa örükleyelim de yüzümüzü Merzifon eşeğine dönelim.

Merzifon, orta Anadolu ile Karadeniz bölgesinin kesişme noktası olmak hasebiyle öteden beri birçok kavmin iskân yeri, önemli bir ticâret merkezi

ve bu ticâretin doğal uzantısı olarak kültürler arası etkileşimin de kesişme noktası olmuş; şimdi neredeyse sâdece adı, deyim ve atasözlerinde yaşayan heybetli Merzifon eşeği de bu yoğun ticâretin ihtiyâcı olarak ortaya çıkmış bir zamanların temel nakil vâsıtasıydı. Tâ Osmanlı'dan başlayarak Cumhuriyet'te de hayli zaman devam eden Çorum, Amasya, Tokat, Yozgat illerinde "eşekçilik" denilen mesleğin erbâbı, bu kuvvetli hayvanların sırtlarıyla mal nakleler, ev geçindirirlerdi. Çorum'dan Merzifon'a oradan Amasya'ya, Samsun'a, Tokat'a, Yozgat'a, Gümüşhacıköy üzeri Osmancık'a, hâsılı bütün bölgenin dağlık geçişleri, sarp yolları, boyun ve sırtları; atın geçemeyeceği bütün geçitler bu eşekler ile aşıldı. Samsun limanı ile bağlantı bu şekilde temin edilebilirdi. Yine bu meşrû malların nakliyesinin yanında ve berâberinde bölgenin önemli bir geçim kaynağı olan tütünün kaçakçılığı bölgeye has Canik atlarının yanı sıra, bu eşekler mârifetiyle de zula-dan yapıldı.

Genel bir kanı olarak Anadolu'da eşeğin çokluğuna hükmedilmiştir. Mânidar ifâdesini şöyle bir tarafa bırakalım, gerçekten eşeklerimizin çok olması, ata da katıra da sayıca üstün gelmesi çok doğal görünüyor. Hem neden Anadolu'da eşek çok olmasın ki? Bu coğrafya için bu hayvancağыз ne kadar da gereklidi. Neden mi?

İşte el-cevap ve aynı zamanda eşeğimizin fazîletleri: Fiyatı ve beslemesi ucuzdur. Köylünün masrafsız yardımcısı, sırtı ile garibanın mâişetini temin eden sabır mahlûkudur. Kolay hastalanmaz, kıyakçıya mihnet etmez, kendi başına çiftleşir, ancak yavruyu kolay düşürür; doğurduktan sekiz gün sonra da tekrar kızgınlık gösterir. Eşek yavrusu her ne kadar kolay doğsa da kolayca büyümez, nazlı hayvandır, dikkat edilmezse çabucak telef olur, bu durum katır yavrusu için de geçerlidir. Ancak ölmez de sağ kalırsa "karada bir şey olmaz." Bu durumu Anadolu köylüsü iyi bilir, eşek ve katır yavrularını soğuk ve kötü havalarda çayıra salmazlar; ahırda beslerler, yavruyu emzirmeden önce anasının sütünün bir kısmını yere sağlarlar, altı aylık olunca süttan ke-

serler, iki buçuk yaşında da iğdiş ettiler mi, işte köylü için bacasız fabrika işletmeye açıldı demektir. Çok kere 130-150 kiloya kadar çıkan en ağır yükleri taşırlar. Köylüyü köyden pek uzakta bulunan tarlasına getirir götürür. Odunu dağdan eve indirir, satılacak meyveyi sebze-yi şehre nakleler. Katık torbasıyla şehre giden sineğin akıllısına da; pekmez tenekesi ile köye dönen akılsızına da o vâsıta olur. Arkasına koşulan iki tekerlekli arabasının havâleli yükünü sabır ve tevekkülle çeker. Deve kervanlarının başında giderek kılavuzluk eder. Kendi cinsinden olmayan başka çiftlik hayvanlarıyla birlikte yayılmayı reddetmez, hergeleliği filozofça kabul edilir. Sâhibinin atına kıyamaması yüzünden ahırdaşı atın işini de çoğu kere o sırtlanır, buna karşılık ata verilen arpada hiç gözü olmaz, kuru otla samana iki de kulak şapırdatır. Memleketimizin ârızalı bölgelerinde her ne kadar eski şâşaalı günlerini geride bırakmış olsa da hâlâ itibârı yerindedir. Kapadokya'da, Çoruh vâdisinde, dar sokaklı Mardin'de, İzmir'in tepelik yerlerinde değerli bir kadrolu belediye temizlik işçisidir. Hatta içlerinde "eşekli kütüphânci" olarak ün salmış Ürgüplü efsâne kütüphâncemiz Mustafa Güzelgöz'ün eşekleri gibi memleket irfânına katkıda bulunmuş kültür eşeklerimiz de vardır; Kurtuluş savaşımızda cephe-lerin sevkîyat ve nakliyat hizmetinde büyük emeği geçmiş, merkep kollarında vatanî vazîfesini canla başla yapmış, vatana hizmet tertîbinden mükâfat almış kahraman eşeklerimiz de.

Fıkra, atasözü, deyim, küfür ve argomuzdan eşeği ve türevlerini çıkarırsak geriye bir hayli edepli, güzel söz kalır; ama Türkçemizin de bir miktar tadı kaçmaz mı?

Biz ne kadar eşeklikten sakınırsak sakınalım târihin her devrinde Anadolu'muz eşeksiz, eşeklerimiz de Anadolu'suz kalmamış, her zaman da eşekler, diğer tek toynaklı akrabalarından fazla olmuşlardır. Bu oran aşağı yukarı her devirde böyle olmuş, Anadolu'nun eşeği atına, katırına sayıca galebe çalmıştır. Bunu bir fukaralık ölçütü olarak da almak pekâlâ mümkündür. Anadolu'nun yoksul köylüsü yüzyl-

Şili eşeği.

larca eşekten semere tahsil etmiş; bu bakımına özen istemeyen, ot buldu ot, taş buldu taş yiyen, kolay hastalanmayan, pahalı olmayan, her türlü hizmeti gören hayvanın süratsızlığına, inadına, anırtısına,⁶ yellenmesine katlanmıştır.

Bütün bu haklı gerekçeler târihsel rakamlarla da destekleniyor ve aşağıdaki rakamlar, her dem eşeklerimizin çokluğunu kanıtlıyor:

1897 târihli Osmanlı devletinin ilk istatistik yıllığı (Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin 1313 senesine mahsus İstatistik-i Umûmîsi)'na göre;

1313 [1897] istatistiği ⁷	
Cinsi	Adedi
Yük ve binek beygiri	302,384
Ester (katır)	75,507
Merkep	587,342
Hergele ⁸	3396

1329 [1913] yılında yapılan bir diğer sayıma göre;

1329 [1913] istatistiği ⁹	
Cinsi	Adedi
Ayır	83,116
Kısrak	432,647
Tay	304,369
Yük ve Binek beygiri	339,432
Ester	144,607
Merkep	1,373,715

Cumhûriyet döneminde ise ilk hayvanlar istatistiği 1925'te yapılmıştır. Bu ilk sayımdan başlayarak günümüze kadar muhtelif yıllardaki toynaklı mevcûdumuz aşağıda, dikkatli nazar-

Yıllar	At (yük ve binek) peygiri	Eşek (merkep)	Kastır (ester)	Kısrak ve iğdiş
1925 ¹⁰	332,975	933,090	30,908	191,577
1926 ¹¹	337,127	937,361	31,393	191,955
1928 ¹²		1,096,000		
1929 ¹³	454,000	844,000	35,000	
1935 ¹⁴	841,866 ¹⁵	1,297,121 ¹⁶	65,599 ¹⁷	
1938 ¹⁸	964,245	1,489,699	71,405	
1940 ¹⁹	898,000	1,413,000	70,000	
1941 ²⁰	982,000 ²¹	1,805,000 ²²	91,000 ²³	
1952 ²⁴	1,216,000	1,726,000	117,000	
1960 ²⁵	1,312,000	1,892,000	170,000	
1963 ²⁶	1,171,000	1,887,000	205,000	
1970 ²⁷	1,049,000	1,805,000	299,000	
1980 ²⁸	794,000	1,345,000	305,000	
1993 ²⁹	450,000	841,000	172,000	
2000 ³⁰	273,943	489,000 ³¹	114,269	

lara takdim edilmiştir (boşluklar bilgi toplanamamış demektir).

Osmanlı imparatorluğunda Tanzîmat' tan önce ve Tanzîmat'ın son devrelerine kadar at, katır, eşek ile deve, manda ve sığırdan vergi alındığı görülmez. Osman Gâzi zamânında pazara yük götüren hayvanların yükleri satılırsa beher yük için alınan iki akçelik salma ile 1242 [1825]'de Mansûre alaylarının masrafını karşılamak üzere ihdas edilen ihtisap resmi her ne kadar bu cins hayvanlar üzerinden olsa da, daha ziyâde temettü vergisi mâhiyetindedir. Fakat 1295 [1878]'te devlet açıklarını kapatmak amacıyla vergi oranları yükseltilerek bu arada deve ve mandalar vergiye tâbi tutuldu. Öküz, inek, at, katır ve merkeplerden ise ilk defa 1318 [1902]'de "Hayvânât-ı ehliyye rûsûmu" adı altında hayvan başına 10 kuruş vergi alınmaya başlandı. Bu târihte küçükbaş hayvanlardan alınan ağnam vergisine tâbi olan vergi, bir tâlimatnâme ile daha da güzelleştirilip iyice oturtuldu: "İki yaşını ikmal etmeyen yavruların, zirâatta kullanılan öküz, manda ve beygirden bir çiftinin, bahçıvanlara mahsus dolap beygirlerinin, çifte kullanılan tek hayvanların, polis, jandarma ve süvârî subaylarına mahsus binek hayvanlarının vergiden istisnâ edilmiş olmaları" ve

bilhassa verginin bir demirbaş vergisi hâlinde bulunuşu vergiden kaçırma vak'alarını doğurmuş ve çoğaltmıştır (İlkmen, 1943: 34). İşte tam da bu meydana "Senin yaptığını Çorumlu yapmaz." veciz sözünün yeri gelmiş bulunuyor.

Tahsildardan kaçırma amacıyla yatağına eşeğini yatırıp üstüne yorganı çeken Çorumlu gariban köylü, tahsildârın odaya girip "Bu da kim?" sorusunu pişkince "Hasta yatağında, ihtiyar anamdır." diye karşılamış, lâkin son anda bir anırtı ile foyası ortaya foylamış, işte o söz de vergiden hâtıra olmak üzere söylenegelmiştir. Vergi kaçağı âzamî derecede artmış, tahakkuk eden verginin ancak yarısı toplanabilmişti. Büyükbaş hayvan sâhipleri, hayvanlarını satabildiği kadar satmış, yetiştiricilik hızla inişe geçmişti. Mütegalibe ve tahsildar zulmüne müteâkip halkta inilti başlamış, inleyen ahâlinin nağmeleri isyan hırıltısı şeklinde köyde, şehirde, odalarda, kahvelerde "vatan sohbeti"ne dönüşünce, devlet bu vergiyi lağvetmek mecbûriyetinde kaldı. At, katır, merkep, sığır ve öküzden alınan hayvânât-ı ehliyye rûsûmu 1323 [1907]'te donduruldu. II. Meşrûtiyet'ten Cumhûriyet'e kadar ağnam (koyun), deve, manda (camız, kömü, dombay) ve domuz (hınzır, cana-

var)'dan vergi alınmakla yetinildi. Ancak bu vergiler, zamanla yok "umûmî harbe girdik, mesârifini temin" yok "umûmî harpten çıktık, yaraları sarma" yok "mütâreke oldu, bütçe açıklarını kapama" gibi gerekçelerle, sekiz katına kadar çıkartıldı.

Cumhûriyet hükûmetleri de bu vergileri kaldırıp indirerek adını ağnam rûsûmundan "Sayım Vergisi Kânûnu"na çevirerek 1924'e kadar getirdi. O yıl mahsullerden alınan ondalık vergi ve âşarın yürürlükten kaldırılmasından sonra meydana gelecek gelir eksikliğini telâfi için ağnam, deve, camız ve canavardan alınan vergi artırıldıktan başka, hani şu II. Meşrûtiyet başında dondurduğumuz at, eşek, katırdan alınan vergi hatırlanarak sayım vergisi kapsamına alındı. Bu yeni mevzûâta göre eşek başına 30; at, aygır, iğdiş, kısrak, katır başına 100 kuruş vergi kondu. Takdir edilen bu vergi miktarlarına husûsî idâreler ile Maârif'e verilme üzere zamlar yapıp ortaya şöyle bir târife çıktı: Eşek başına alınan 30 kuruşa ilâveten 2.5 kuruş vilâyet husûsî idâresi için, 15 kuruş da Maârif için, yâni millî eğitime ayrılan miktar olmak üzere cem'an yekûn 47.5 kuruş vergi kondu. At, aygır, iğdiş, kısrak ve katır başına konulan 100 kuruş vergiye ilâveten 5 kuruş husûsî idârelerin hissesi ve 50 kuruş da Maârif'in hissesi olmak üzere 155 kuruş vergi bindi. Bu hayvan vergisinin en azı tiftik geçisinden (bütün hisseler dâhil 40 kuruş), en fazla domuzdan (bütün hisseler dâhil 305 kuruş) alınıyordu. Yâni yine vatandaşın damındaki iki inekle, bir eşeğe göz dikildi, yine çâresiz Çorumlu gariban köylü, klasik numarasına başvurdu.

Fakat gerek hükûmet gerekse mahallî idâreler tarafından ihtiyaç belirdikçe hayvan vergilerine getirilen ilâveler ve bunların tek elden tahsil edilmeyip vatandaşın ayrı ayrı tahsildarlarla karşı karşıya getirilmesi halkın şikâyetine neden oldu. 1929 yılında çıkarılan bir kânunla (1454 numaralı kânun) vergide tevhitte gidilerek ayrılacak hisseler yeniden düzenlendi. Böylece vatandaşın bir tek tahsildarla başa çıkmasının yolu açılmış oldu. Bu yeni düzenlemeye göre eşek başına

alınan vergi tek kalemde 60 kuruşa çıktı, bunun %3'ü vilâyete, %4'ü husûsî idâreye, %25'i de Maârif'e ayrıldı. At, aygır, kısrağ ve katır başına alınan 155 kuruş vergiye ise zam yapılmadı. 1932 yılından geçerli olmak üzere yeni bir kânunla (1839 numaralı kânun) eşeklerde 50; at, kısrağ ve iğdişlerde 125 kuruşa düşürülen vergide, diğer hayvanlarda da benzer oranlarda indirime gidildi. 1936 yılında yeniden bir kânunla (2897 numaralı Hayvanlar Vergisi Kânûnu) tekrar indirim yapılarak eşek başına 25 kuruşa, at ve katır başına 60 kuruşa düşürüldü (İlkmen, 1943: 37).

1935 yılı bütçesinden hayvanlar vergisi tahsîlâtı 17.843.614 lira olmuş, bunun 7.193.614 lirası, çoğu Maârif'in hissesi olmak üzere ayrılmıştı. İl özel idârelerine ayrılan paranın nereye gittiği her zaman tartışma konusu olmakla birlikte, Maârif'e, yâni Millî Eğitim Bakanlığı'na ayrılan para ile okullar yapıldı, çocuklar okutuldu, kitaplar basıldı, ilim irfan gelişti. İşte bizim eşeklerimizin bir fazileti de burada ortaya çıkıyor. Var mı dünyâda bizim eşekler gibi eşekler; okul yaptıran, çocuk okutan, memleket ilmine, irfânına hizmet eden?

1938 yılında, "Bütçe muvâzenesini bozmayacak tarzda beygirlerin ve zirâî istihsalde faydalı olan katır ve eşeklerin tamâmen sayım vergisinden muâfiyeti cihetine" gidildi de bizim Çorumlu'nun anası eşeklikten bir zaman kurtuldu. Bu târihten sonra kânunda öngörüldüğü üzere memleket at, eşek ve katırlarında artış yaşandı. Sığır, manda, koyun ve keçilerden vergi alınmaya ise devam edildi. 1941 yılına kadar süren bu muâfiyet, II. Dünya Savaşı bahânesiyle hükûmetin aldığı tedbirler dâhilinde tekrar kaldırılacak, ancak çok partili hayâta geçişle birlikte hükûmet, atın, eşeğin, katırın yularını bir kez daha koyverecekti.

O günlerden bu günlere sucuk olmaktan kurtulanlar dağa kaçtı. Halk elindeki eşekler hızla azaldı. Son yıllarda yıllık eşeklerinin sayısı, yıllık atları gibi mâlûm nedenlerle hızla artmaktadır. Köyden şehre göç, köylerin boşalması, eli iş tutan gençlerin şehirde şansını denemeye zorlanması,

tarımda makineleşme, tarım arâzilerini kaybetme gibi nedenlerle kaderine terk edilen eşekler, doğada yabanıl bir hayat sürmekte, eşek sürüleri kendi başlarına dağlarda yaşama mücadelesi vermektedir. Köylülüğün bitmeye yüz tutmasıyla birlikte eşek de doğada başının çâresine bakmaya zorlanmaktadır. Anadolu ırkını temsilen boz eşek ile kara eşek, çoktan hayvânât bahçesindeki yerlerini aldılar bile.

HÂŞA HUZURDAN, KATIR

Eski çağlardan beri kullanıldığı bilinen, inat ve tahammül sembolü, at ile eşek aşkının meyvesi olması yönüyle bizi ilgilendiren bu mübârek hayvanın dünyâda ilk defa nerede ortaya çıktığı, yâni hangi kavmin ilk önce ürettiği konusu hayli tartışılmıştır. Homeros, katırın ilk defa Paflagonya'da elde edildiğine dâir bilgi verir. İlk defa mı bilmiyoruz, ama antik dönemde "en kaba adamlar" olarak bakılan Paflagonyalıların iyi katırlar yetiştirdikleri biliniyor (Texier, 2002: 1/22).

Katırın Anadolu'da hayli eski bir geçmişi olduğu kesindir. Dünyâya yayılmasında Romalıların katkısı büyük olmuş, Romalılar da katırcılığı Yunanlardan öğrenmişlerdir. Ancak katır elde etmeyi yalnız Anadolu'ya hasretmek doğru değildir. At ile eşeğin olduğu her yerde katır görülür, zâten hep görülmüştür de. Bir yerde, at ve eşekler ılığ hâlinde yaşıyor ya da yetiştiriliyor ve ancak kendi ırklarıyla ilgileniyorlar, ya da bunları yetiştiren insanlar bunu akıl edemiyor. Bu doğal değildir. Aksine birçok halkın folkloruna yansımış öyle hibridasyon vak'aları vardır ki dudak uçuklatır. Bilhassa Türk masal ve hikâyelerinde konu ile ilgili motifler, insan zekâsının nerelere kadar uzanabileceğinin güzel örnekleridir.

Habeşistan'da çok eski zamanlardan beri katır yetiştirildiğini bilinin. Güney Afrika'da da. Katır sözcüğünün kökeninin Türkçede hayli eskiye gitmesi, eski çağlardan beri Türklerin katırını bildiklerini gösteriyor. Orta Türkçe zamânında bu sözcük bugünkü hâliyle

Anadolu eşeği, Urfa.

geçer. Eski Kıpçakçada da aynen vardır. Kat-, kökünden geldiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Pehlevîceye ve birkaç Balkan diline de Türkçenin armağanıdır. Bizde eskiden yaygın olup da bugün bile bilenler tarafından nezâketen kullanılan “ester” Farsçadır ve Osmanlılar zamanında Arapça “bağl”, halk arasında yaygınlaşmamıştır.

Zoolojik sistemdeki yeri; omurgalı, memeli, tek tırnaklı, atgiller familyasından bir hayvan, olarak belirlenmiştir. Kısırak ile erkek eşeğin çiftleşmesinden meydana gelen yavruya katır (*Equus mulus*); dişi eşek ile aygırın çiftleşmesinden meydana gelen yavruya “bardo” ya da küçük katır (*Equus hinnus*) denir. Formül olarak ifade edersek; Erkek eşek x kısırak = katır (ester) *Equus mulus*,

Aygır x dişi eşek = bardo (küçük katır) *Equus hinnus*.

Küçük tipler hafif yük ve koşuma, büyük tipler ağır koşuma elverişlidir. Genellikle eşekten büyüktürler, hatta at kadar bile olabilir ve dahası Güney Afrika ve Amerika’da 1.70 m cidago

yükseklğine, 900-1000 kiloya kadar çıkabilen türleri vardır. Donu genellikle le doru, kahverengi ya da siyah, bâzen de gri ya da al olabilir. Baş uzun ve iri, burun delikleri dar, kaş kemerleri çıkık, kulaklar uzundur. Omuz başı düz, yele kısa, göğüs dar, karın geniş, sağrı düşük, bacaklar genellikle cılız, tırnakları dardır. Art bacaklarında kestâne ya yoktur ya da iyice körelmiştir. Çok kuvvetli, uyanık, dayanıklı, kanaatkâr olduğu için yük ve çekim hayvanı olarak tercih edilir. Yemini çok iyi değerlendirir, zor yerlerden geçebilir. Katırlar, hastalıklara dayanıklı ve sağlam yapılı olarak 35-40 yıl gibi uzun yaşadıklarından -ki Allah onlara daha uzun ömür versin- ekonomik hayvanlardır. Yaygın anlayışın tersine katırların erkek ve dişisi vardır, üreme organlarına sâhiptirler. Ayrıca dişilerinde doğurma kabiliyeti vardır. İhsan Abidin, “*Kıyâmet kopmadan, dişi ester doğurur. Esterin torunu dahi olur.*” diyor ([Akıncı], 1928; 11/51). Ancak bu doğan yavru verimli olmadığı için üretilmez. Bu yüzden katırı devamlı hibrit, yâni melezleme ile elde etmek daha man-

tıklıdır. Peki ya erkek cinsinde durum nedir? Merak edenler için söylemek gerekirse -kibarca ifade edebilmek için yine hocaların hocasına sığınarak aktaralım- “*Erkek ester velût değildir. Her ne kadar cihâz-ı tenâsüliyyesi hâricen mükemmel ise de husyelerde huveyn-i menevîyi teşkil edecek teşkilât-ı nesciyye gayr-ı tamdır.*” ([Akıncı], 1928, II/51) Tam olarak anlaşılmasa da ne demek istendiğini sezebilirsiniz. Dolayısıyla erkeklerin döl veriminin olmaması, onlardan insanların daha çok yararlanmalarını temin etmiştir. En ağır çekim ve koşum işlerinde erkek katırlar tercih edilir.

Bardolar da küçük ve sağlam yapılı hayvanlardır, daha çok İtalya ve İspanya’da yetiştirilirler(di). Verim itibâriyle katırdan daha geridir, vücut yapısı itibâriyle de eşekten ziyâde ata yaklaşırlar. Kuyruk dibinde az kıl bulunmadır. Kulakların uzunluğu, başın şekli ve sesi hemen tamâmen eşeği hatırlatır. Şimdiye kadar yapılan tecrübeler, doğal yoldan katır elde etmenin bardo elde etmekten daha kolay olduğunu göstermiştir. Erkek eşek kısrağa kolaylıkla aştığı hâlde, aygır, dişi eşeğe aynı kolaylıkla aşmamaktadır.

Bilhassa atın ulaşamayacağı ya da geçemeyeceği dağlık sarp yerlerde binek ve yük hayvanı olarak kullanılır. Katır o küçük tırnağının basabileceği her yerde yürür. Yaya yürürken iki elle tutunulması gereken yerden bile katır güvenle yürümektedir. At ize basma, katır ise dâima ize basma eğilimindedir. Yer altı mâdenlerinde çekim hayvanı olarak en elverişli hayvandır. Dünyânın birçok yerinde mâdende doğmuş, mâdende ölmüş birçok proleter katır mevcuttur. Hatta birçoğu doğru dürüst güneş ışığı görmemiştir bile.

At için uygun olmayan iklimlere rahatlıkla uyum sağlayan, açlığa susuzluğa dayanıklı, orduda mekkâre olarak kullanılmaya son derece elverişli hayvanlardır. Türk ordusunda hizmet vermiş birçok katır mevcuttu; dağ topları, makineli tüfekler, cephâne, erzak, eşyâ ve her nevi askerî malzemenin sevk edilmesinde kullanılmıştır. I. Dünya Savaşı’nda katır kullanımının her cep-hede çok yaygın olduğu görülmüştür ve

Poitou eşeği.

tabii savaş sonunda dünya katır mevcûdunun çok azaldığı da.

Katırlar attan daha kolay yemlenir ve kaba yemden daha çok faydalanırlar. Katır, dayanıklılık, kaba yemden yararlanma ve uzun yaşamayı eşekten almıştır. Sıcakkanlı, asabî mizaçlı kısıraklardan elde edilen katırlar, genellikle asabî mizaçlı ve fenâ huyludurlar. Bu asabiyet, bir atasözümüzde ifâdesini bulan ezikliği dışı vurmaktadır: “*Katıra ‘baban kim’ demişler, ‘dayım at’ demiş.*”

Değerli bir bilim adamımız veciz bir şekilde, “*Katırın ne övüneceği bir ecdâdı ne de ümit besleyeceği bir ahfâdı vardır* (Bilgemre, 1949: 74).” derken, hayvanın ıstırâbını mı yoksa saâdetini mi dile getirmiştir? Yorumu size bırakalım.

Anadolu’nun birçok yeri katır yetiştirmeye ve kullanmaya elverişlidir. Genellikle ülkemizde yetiştirilen katırlar küçüktür. Vaktiyle güney illerine Suriye ve Irak’tan çok miktarda katır getirilmiştir. Anadolu’nun muhtelif ova ve dağlık mıntıklarında birbirinden çok farklı katır tipleri yetiştirilmiştir. Bunların ortak karakterleri ufak, çevik ve dayanıklı olmalarıdır. Texier’in de tespit ettiğine göre (Texier, 2002: II/422), eskiden beri Anadolu’da iyi vasıflı katır yetiştirilmektedir.

Doğu illerinde, özellikle Van ve Hakkari’de ârızalı, dağlık ve kayalık yollarda binek ve nakliye vâsıtası olarak o bölgede yetiştirilen küçük cüsseli katırlar, sayıları azalmış da olsa hâlâ kullanılır. I. Dünya Savaşı’ndan önce Bursa’nın Kemalpaşa ilçesinin dağlık bölgelerinde iyi katır yetiştirildiğine eski kaynaklarda yer verilmektedir.

Katırların büyüklükleri ve verimleri, döl veren ve tutan eşek ve atlara bağlı olarak çok değişmektedir. Büyük vücutlu ağır kısıraklarla, büyük erkek eşeklerden büyük katırlar elde edilmektedir. Eskiden Cezâyir, Güney Afrika, İspanya ve Fransa’da ağır kısıraklarla, büyük erkek eşeklerden ağır katırlar elde edilirdi. Fransızların Poitou katırlarının yüksekliği 1.75 m’yi bulmakta, ağırlıkları ise 500-700 kilo civârında, yapı itibâriyle daha çok ata benzemektedir. Poitou eşekleri ile

Mula kısıraklarının çiftleşmesi, koşum için gâyet kuvvetli bir katır neslini ortaya çıkartır (Aral, 1974: 58).

Poitou katırlarının babası olan Poitou eşekleri memleketimize de getirilmiş, hem eşek neslinin ıslâhında hem de Poitou katırını yetiştirmede kullanılmıştır. 1940’lı yıllarda çok sayıda saf kan ve yarım kan Poitou eşeği, Konya ve Çukurova haralarının aygır kadrosunda bulundurularak halkın elindeki kısıraklara çekilmiştir. Böylece hem uzun yıllar halkın elinde Poitou katırının olması hem de eşeklerini ıslâh etmeleri sağlanmıştır.

Anadolu’da katırın hâli ve istikbâli ata ve eşeğe göre daha kötüdür. Kullanım alanlarının makineye terki, halk elindeki katırların azalmasına neden olmuştur. Hâlâ Anadolu’nun ârızalı bölgelerinde kullanılıyor olmakla birlikte, her geçen gün sayıları azalmaktadır. 🐾

1 Bütün Türk dilleri, lehçe ve ağızlarında kullanılan kökeni karışık, etimolojisi tartışmalı bir sözcük olan “eşek”, halk dilindeki kullanım rahatlığının aksine, Osmanlı döneminde bilhassa kibar İstanbullular arasında, hakâret olarak kullanıldığı için, yerine günlük kullanımda Arapça “merkep”, edebiyatta Arapça “himâr” ya da Farsça “har” sözcükleri yeğlenmiştir! Kaba ve hoş karşılanmayacak sözcük ya da deyimlerden kaçınma isteğinden ileri gelen ve her dilde görülen bu duruma dilbilimde “euphemism” adı verilmektedir. Kezâ eşek ve daha da ileri giderek merkep demek zorunda kaldığında dahi peşin peşin nâzikâne özür dileyen bu eski kuşak temsilcileri ya da o dillere özenlerin olması, ağızını doldura doldura hem de şeddeli “eşek” diyenlerin olması kadar doğaldır.

2 Aslında “evcil” demek îcap ediyor, ancak pek benim içimden gelmiyor. Eşeğin evde işi ne? “Ahırcı” ya da “damcıl” dense hadi neyse, öyle de diyemiyoruz, ne de olsa yazılı dil fazla şakayı kaldırmıyor, ben de “evcil” yerine, eski meski ama “ehil”i tercih ediyorum, ne yapayım?

3 Doğrusu, “yaşardı” olmalı.

4 Burada at için kullandığımız “yağız” tâbirine dokunmuyoruz. Atla eşeği birbirinden tam olarak ayırıyor, terminolojilerine dikkat ediyoruz. Atın yerine eşek, eşeğin yerine at bağlamıyoruz. Ata at, eşeğe eşek muâmelesi yapıyoruz.

5 Aslı Arapça olan sözcüğün Türkçe tam karşılığı olmadığından mecbûren kullanıyorum. İki nesnenin haç gibi üst üste binmesi demektir. İrk karışması, soyun iyileşmesi anlamları taşır.

6 Her ne kadar makamla anıldığına dâir rivâyet varsa da Kur’ânın 27. sûresinde, “*Vakta ki imansızlar cehenneme atılacaklardır, merkep gibi bağıracaklardır.*” dendiğine göre İslâm dininde eşeğin sesi, seslerin en çirkinini telakkî edilmiştir.

7 Güran, 1997: 148

8 Burada “hergele” tâbiriyile yüke ve bineğe alışmamış at, eşek sürüsü, yılkı atları ve eşekleri kastediliyor.

9 [Akıncı], 1917: [xxi]

10 [Akıncı], 1928: I/168

11 [Akıncı], 1928: I/168

12 Yarkın, 1953: 21.

13 İstatistik Yıllığı, 1932-33: 212.

14 İstatistik Yıllığı, 1939: 196.

15 Bu yılda vergiye tâbi at sayısı 601 bindir (Hayvanlar İstatistiği, 1935 44: 2).

16 Bu yılda vergiye tâbi eşek sayısı 978 bindir

(Hayvanlar İstatistiği, 1935-44: 2).

17 Bu yılda vergiye tâbi katır sayısı 51 bindir (Hayvanlar

İstatistiği, 1935-44: 2).

18 İstatistik Yıllığı, 1939: 196.

19 Hayvanlar İstatistiği, 1935-44: 1 ve İstatistik Yıllığı, 1941-1942: 182.

20 Hayvanlar İstatistiği, 1935-44: 1.

21 Bu yılda vergiye tâbi at sayısı 748 bindir (Hayvanlar İstatistiği, 1935-44: 2).

22 Bu yılda vergiye tâbi eşek sayısı 1434 bindir.

(Hayvanlar İstatistiği, 1935-44: 2).

23 Bu yılda vergiye tâbi katır sayısı 68 bindir (Hayvanlar İstatistiği, 1935-44: 2).

24 İstatistik Yıllığı, 1953: 240.

25 İstatistik Yıllığı, 1963: 203.

26 İstatistik Yıllığı 1963: 203.

27 Arkun, 1978:124, 189 ve İstatistik Yıllığı, 1971: 189.

28 İstatistik Yıllığı, 1981: 183.

29 İstatistik Yıllığı, 2001: 284.

30 Sungur vd. 200: 45, İstatistik Yıllığı 2001’e göre ise at 271 bin, eşek 489 bin, katır 99 bindir (s. 284).

31 2000 yılında Tarım Bakanlığı’nın yaptığı Ülkesel Ruam Eradikasyon Projesi çerçevesinde klinik müayeneden geçirilen eşek sayısı 269.115’tir. Çok kapsamlı bir tarama olmasına rağmen kaçak olasılığı normal olmakla birlikte, aynı yıl için DiE’nin verdiği 489 bin sayısı da, neredeyse iki katı olmakla, ihtiyatla karşılanmalıdır. Bu son ruam taramasında 3188 at ve 328 katıra karşılık sâdece 1 eşekte ruam tespit edilmiş ve bu hayvanlar itlaf edilmiştir.

KAYNAKÇA

1 Akıncı, İ. A., Osmanlı Atları, *Tekvir ve Islâh-ı Hayvanât Koleksiyonu*, sayı: 3, Matbaa-i âmiriye, İstanbul, 1917.

2 Akıncı, İ. A., *Anadolu Ziraat ve Yetiştirme Vaziyeti*, c. I-III, İktisat Vekâleti Külliyyâtından, Zâti Külliyyat Sıra Numarası: 8. 3. c. Anadolu Nevî ve İrkları, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1928.

3 Aral, M. N., *Türkiye’de Yetiştirilen Hayvan Türleri Yetiştiricilik Tarihi ve Teknolojisi (1923-1931)*, Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, Ankara, 1974.

4 Arkun, M., *Hayvancılık (Özel)*, Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü Ders Kitapları Serisi, Ankara, 1978.

5 Bilgemre, K., *Özel Zootekni II, At Yetiştirme*, AÜ Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1949.

6 Emiroğlu, K., Yüksel, A., *Yoldaşımız At*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003

7 Ertem, H., *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu’sunun Faunası*, AÜ Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1965.

8 Güran, T., *Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, c. 5, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.

9 *Hayvanlar İstatistiği* 1935-44, TC Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Neşriyat No: 223, Hüsnütabiat Basımevi, 1946.

10 İlkmen, Ş. H., *Türkiye Vergi Sisteminde Hayvanlar Vergisi*, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1943.

11 *İstatistik Yıllığı 1932-33*, TC Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, c. 6, Ankara, 1934.

12 *İstatistik Yıllığı 1939*, TC Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1940.

13 *İstatistik Yıllığı 1941-1942*, TC Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, c. 13, Ankara, 1943.

14 *İstatistik Yıllığı 1953*, TC Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, c. 21, Ankara, 1954.

15 *Türkiye İstatistik Yıllığı 1963*, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964.

16 *Türkiye İstatistik Yıllığı 1971*, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.

17 *Türkiye İstatistik Yıllığı 1981*, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1981.

18 *Türkiye İstatistik Yıllığı 1971*, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.

19 *Türkiye İstatistik Yıllığı 2001*, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2002.

20 Sungur, H., Arık, M., Aşkaroğlu, H. H., Çanga, G., *Ülkesel Ruam Eradikasyon Projesi*, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

21 Texier, C., *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, Latin harflerine aktaran: Kâzım Yaşar Kopruman, sadeleştiren: Musa Yıldız, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

22 Yarkın, İ., *Atçılık*, AÜ Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.

23 Yazman, A. T., “Çukurova Harası”, *İktisadi Yürüyüş Haraları Özel Sayısı*, c. 7, yıl: 7, İstanbul, 1946.

Z Yazarın “Anadolu’nun Eşeği, Katır, Atı” başlıklı yazısından (Kebikeç, sayı:17, 2004, s. 295-325) izni alınarak derlenmiştir.